

CU MIHAI DIMITRIE STURDZA ÎN CĂUTAREA PORTETELOR PICTATE DE JOSEF AUGUST SCHÖEFFT

Sorin IFTIMI

Résumé: Le prince Mihail Grigorie Sturdza (1834-1849) de Moldavie a particulièrement apprécié le talent du peintre Josef August Schöefft à qui il a commandé deux portraits personnels, en 1836-1837, ainsi que des copies d'après les portraits de l'empereur Nicolas I-er de Russie et le général Pavel Kiseleff, ancien gouverneur des Principautés Roumaines, pendant la guerre russo-turque entre 1829-1834. Ayant ces portraits dans sa collection familiale à Paris, l'historien Mihai Dimitrie Sturdza, descendant du souverain, a constamment exprimé son intérêt pour les œuvres de ce portraitiste. Il a acheté un tel portrait au crayon, signé par Schöefft, qu'on a pu l'identifier plus tard comme représentant le prince serbe, Milose Obrenovich (un portrait de chevalier similaire se trouve au Musée d'Histoire de Belgrade). Un autre portrait féminin, celui d'Ecaterina Cantacuzino, n'a été conservé que sur une photographie en noir et blanc, publiée par M. Sturdza, et l'œuvre a été considérée comme disparue. Cette œuvre se trouve dans les collections de l'Académie Roumaine de Bucarest. Il s'agit d'Ecaterina Cantacuzino, mariée au érudit Iancu Văcărescu. Cette découverte a conduit à l'identification des portraits de son mari et de sa belle-mère, récemment restaurés, également à l'Académie. Le portrait de la "comtesse" Eufrosina Plagino, conservé par les descendants de cette famille installés en France, est une autre œuvre peinte par Schöefft, qui s'est avérée représenter Mlle Eufrosina, la fille du prince Alexandru Moruzi, épousée Plagino. Pas forcément le dernier, dans cette étude, on a inclus le portrait de Sevastita Gherghie, qui, bien qu'il ne soit pas signé, présente toutes les caractéristiques d'un portrait féminin réalisé par le même Josef August Schöefft.

Mots clés: Sturdza, Obrenovici, Cantacuzino, Moruzi, Văcărescu, portraits de chevalier.

Mihai Dimitrie Sturdza, istoricul aristocrației românești, a lăsat în urma sa o însemnată operă de cercetare istorico-genealogică, concepută la dimensiuni monumentale și tipărită doar în mică măsură. Om de o deosebită generozitate, acesta m-a onorat cu prietenia sa, îndemnându-mă să scriu despre diferite personaje din trecut. Unele texte au fost incluse în monumentală *Enciclopedie a familiilor boierești*, pe care o coordona¹. M-am apropiat de portretele familiei Sturdza în 2014, când am redactat un studiu despre chipurile domnitorului Mihail Sturdza apărut în volumul omagial dedicat istoricului Mihai Dimitrie Sturdza².

De asemenea, am primit mai multe imagini de portrete realizate de pictorul Josef August Schöefft, din colecția domnului Sturdza, sau din colecții private la care a avut acces. Dacă ar fi să identific o preferință comună, caracteristică Domnitorului, dar și Istoricalui, strănepotul său, aş evidenția simpatia celor doi pentru portretistul Josef August Schöefft, care a pictat în Moldova, în anii 1835-1837. Domnitorul i-a comandat mai multe portrete după natură, lucrări oficiale, de reprezentare publică a figurii sale. Apreciindu-i nivelul artistic, Principele i-a solicitat și copii după alte portrete aflate în galeria sa, lăsată moștenire familiei.

Într-un interviu acordat în anul 2015, istoricul Mihai Dimitrie Sturdza oferea câteva informații privitoare la soarta portretelor de familie. Urmașii Domnitorului le-au adus în conacul de la Cristești, de pe malul Prutului (comuna Holboca, jud. Iași)... Din păcate, conacul a fost bombardat în anul 1944.

„Dintre portretele care erau la Cristești a dispărut doar unul, acela al generalului Kisseleff. Celelalte au fost salvate, datorită unor împrejurări favorabile, de mama (Ileana Sturdza, născută Manu, n. ns.): vorbesc de

¹*Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și autor Mihai Dimitrie Sturdza, operă monumentală, din care au apărut cinci volume, începând cu anul 2004.

² Sorin Iftimi, *Portretele Domnitorului Mihail Sturdza*, în *Mihai Dimitrie Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 121-175.

portretul țarului Nicolae I, al domnitorului Mihail Sturdza, ale altor membri ai familiei...”³.

Plecând de la portretele din colecția familiei, istoricul Mihai Dimitrie Sturdza a manifestat un interes special pentru creația pictorului Josef August Schöefft, sporindu-și colecția proprie cu alte lucrări semnate de artist sau colecționând imagini și povești privitoare la portrete realizate de acest pictor, păstrate în colecțiile altor familii, din țară sau din exil. Această experiență comună este suportul prezentului articol, în care ne-am propus recuperarea memoriei unor vechi portrete, aflate în colecții publice sau private.

Portretul lui Miloș Obrenovici, principele Serbiei. La o licitație din 2011, ce a avut loc la Sala Drouot din Paris, a fost prezentat un portret de bărbat care amintea de cele ale domnilor din Țările Române de la jumătatea veacului al XIX-lea. Lucrarea era numită, în catalogul de licitație, *Portrait de dignitaire turc*, fără ca personajul să fie identificat. Este vorba despre un desen în creion (24 x 18,5 cm) ce poartă semnătura pictorului Schöefft. Lucrarea a fost achiziționată de domnul Mihail Dimitrie Sturdza și integrată colecției sale de la Paris (**fig. 1**). Domnul Sturdza mi-a pus la dispoziție o copie a lucrării, în speranța că vom putea identifica, împreună, personajul portretizat. Ceea ce am putut constata este faptul că iscălitura de pe acest portret aparține lui Josef August Schöefft (1776-1851), cel care a realizat numeroase portrete în Țările Române în anii 1835-1837⁴.

În scurt timp, cu oarecare șansă, am putut identifica personajul reprezentat în acest portret. Este vorba despre Miloș Obrenovici (1783-1860), principe al Serbiei în două rânduri, între 1815-1839 și 1858-1860, întemeietorul dinastiei Obrenovici. Un portret similar, dar realizat în ulei pe pânză, se află astăzi în Palatul prințesei Ljubica (soția lui Miloș), clădire devenită muzeu, în

³ Narcis Dorin Ion, *Istorie și genealogie - convorbiri cu domnul Mihai Dimitrie Sturdza*, în „Cercetări Istorice” (serie nouă), XXXIV, Iași, 2015, p. 311.

⁴ Vezi și Sorin Ifțimi, *Portretul principelui sârb Miloș Obrenovici de Josef August Schoefft (1835)*, „Cercetări istorice” (serie nouă), XXX-XXXI, 2011-2012, Iași, 2012, p. 127-153.

expoziția permanentă (**fig. 2**). Această lucrare face parte din patrimoniul Muzeului Național de la Belgrad. Portretul, văzut din trei-sferturi, figura în evidențele Muzeului ca fiind executat c. 1858, autor necunoscut. Semnătura artistului s-a șters sau nu a existat de la bun început. În acest ultim caz, avem de a face, probabil, cu o copie.

Portretul lui Miloș Obrenovici este unul „de aparat”, în care personajul este înfățișat din trei-sferturi, în ținută de ceremonie, ce ilustrează statutul său social. Spre deosebire de schița în creion de la Paris, care are un fundal neutru, portretul în ulei de la Muzeul din Belgrad beneficiază de cadrul obișnuit al acestui gen de lucrări: personajul, văzut până la brâu, este înfățișat pe o terasă, având în stânga nelipsita coloană de marmură; portretul este amplasat într-un peisaj, care este însă abia schițat, chipul personajului decupându-se pe cerul azuriu. În partea dreaptă, acolo unde în varianta desenată se află semnătura pictorului, în portretul pictat este zugrăvită catedrala Sfânta Sofia. Astfel este indicat faptul că personajul portretizat se afla la Constantinopol, sursa puterii politice pentru principii balcanici, locul de unde se dobândeau tronurile. Portretul devine, astfel, și o imagine care legitimează statutul persoanei înfățișate. Din portretul color se vede că personajul este așezat, pozând cu mâna dreaptă în șold. Deși nu este semnat, portretul de la Belgrad a fost datat în anul 1858, ceea ce nu poate să corespundă cu anul în care a fost executat portretul original; acesta poate fi cel mult anul realizării unei copii. Detaliile vestimentare, dar și alte indicii, pledează pentru o datare cu două-trei decenii mai devreme.

În portretul de la Belgrad, prințul sârb poartă pe cap o căciulă tronconică de culoare roșie-stacojie, cu niște franjuri din mătase neagră, atârând, la partea superioară. Aceasta poate fi identificată cu un fes otoman, asemănător cu cel din portretele lui Mahmud II (1808-1839), sultanul reformator al imperiului. Pornind de la acest acoperământ de cap, oarecum exotic, domnul Mihail Dimitrie Sturdza nu excludea posibilitatea ca personajul să fie un prinț din Maroc, teritoriu aflat, pe atunci, în *commonwells*-ul otoman. Uniforma, având o croială strânsă pe corp, cu mâneci înguste, este una de formă occidentală. Culoarea roșie a tunicii reprezintă o extravaganță a prințului Miloș, aceasta nefiind una obișnuită pentru principii sârbi din acea epocă. Atât fiii lui Miloș, care i-au succedat pe tron, cât și principii din familia Karagheorghevici au purtat doar uniforma militară de general obișnuită, de culoare bleumarin.

Mahmud II a reformat armata otomană, introducând uniforme confectionate după modelul occidental. Gulerul înalt, întărit, este brodat cu înfloriri aurii și conturat de un galon destul de lat, ca pentru ofițerii superiori. La partea inferioară a mânecilor sunt brodate ghirlande (așa numitele „noduri ungurești”) dublate de galoane care indicau gradele militare, jucând rolul epoleților (după modelul austriac). Epoleții sunt făcuți după modelul rusesc, cu scutul (discul) perfect circular și corpul scurt, cu franjuri metalice groase, corespunzătoare gradului de general⁵.

O atenție specială se cuvine să acordăm decorațiilor aflate pe pieptul uniformei principelui Miloș Obrenovici, întrucât aceste semne de legitimare ce conturează un portret simbolic al personajului. Prima dată reține atenția medalionul ce conține *portretul sultanului* – instituit, se pare, chiar de Mahmud II (1808-1839) – care nu era o decorație propriu-zisă. Este vorba despre un medalion oval, emailat, pe care era pictat bustul suzeranului, văzut din față; medalionul era înconjurat cu diamante (*briliante*) și era surmontat de o fundă dublă, cu panglici ondulate, bătute de asemenea cu briliante. În actele succesiunii domnitorului Mihail Sturdza, care au fost publicate, sunt menționate astfel de portrete, care se păstrau în familie.

Nishan İftikhar („Ordinul Gloriei”), instituit în 1831, nu este considerat nici el un Ordin în sensul deplin, occidental. Acesta a avut o existență de două decenii, 1831-1851, când a fost înlocuit de Ordinul Medjidi, instituit după model francez. *Ordinul Sf. Ana*, cls. I, era format din două piese: însemnul cu lentă și placa ordinului. Însemnul era reprezentat de o cruce aurită cu capetele lățite, emailată cu roșu; aceasta avea între brațe un motiv decorativ (flăcări stilizate). Medalionul avea, pe avers, pictată silueta Sfintei Ana, iar pe revers cifra (monograma), pe fond alb. Putem observa că aceleași decorații sunt înfățișate și în portretul domnitorului Mihail Sturdza, executat tot Josef August Schöefft, la 1837.

Portretul lui Miloș Obrenovici a putut fi realizat de către Josef August Schöefft la o dată când atât Miloș, cât și pictorul s-au aflat, împreună, în capitala Imperiului Otoman. În 1858, anul în care este datat portretul de la Muzeul Național din Belgrad, nu poate fi luat în considerare, deoarece pictorul

⁵ Adrian-Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, Editura Paideea, 2006, p. 327.

murise pe la 1851. Singurul prilej potrivit a fost atunci când cneazul Miloș Obrenovici a făcut o importantă vizită la Constantinopol, spre sfârșitul lunii iulie 1835⁶. Portretul lui Milos Obrenovici a fost realizat la Istanbul în luna august 1835, după vizita sa la sultan, deoarece avea deja în piept Nishan Iftikhar-ul primit cu acel prilej.

Despre pictorul Josef August Schöeffft știam că a ajuns să lucreze la Constantinopol, după cum confirmă autoportretul său, realizat aici (nedatat), aflat astăzi la Muzeul Național de Istorie din Budapesta. Acest fapt atestă un stagiul la Constantinopol, o experiență de portretist în marea metropolă, încă din 1835, înainte de perioada de ședere în Țările Române (1835-1837) și nu după 1837, așa cum eram înclinați să credem anterior. Datarea actuală de la Muzeul din Belgrad, 1858, nu poate fi acceptată, deoarece pictorul murise în 1851. Acest an poate să corespundă, cel mult, cu momentul realizării unei copii după lucrarea originală.

Portretul împăratul Nicolae I al Rusiei (1836). În colecția Sturdza de la Paris se păstrează un portret de șevalet (ulei/pânză) al lui Nicolae I împăratul Rusiei (1795-1855) (**Fig. 3**). O reproducere a acestei lucrări se întâlnește în monografia domniei lui Mihail Sturdza, publicată în 1907 de Alexandre A.C. Sturdza. Textul explicativ al planșei este: „*L'Empereur Nicolas I de Russie. D'après le portrait original appartenant au prince Démètre M. Sturdza, et offert en don par l'empereur Nicolas au prince Michel Sturdza, prince régnant de Moldavie*”⁷. Portretul este semnat „Schöeffft, 1836”. Faptul că portretul a fost pictat la Iași arată că lucrarea nu putea să fie un dar personal primit de domnitorul Mihail Sturdza direct de la țarul Rusiei, așa cum se credea⁸.

Poate fi identificată lucrarea originală după care a fost executată copia de către pictorul Schöeffft. Este vorba despre portretul realizat de pictorul Franz

⁶ Ion I. Nistor, *Relațiile principilor Carageorghe și Miloș Obrenovici cu Țara Românească*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom. XXVII, mem. 12, p. 326-356.

⁷ Alexandre A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, Prince Régnant de Moldavie, 1834-1849*, Paris, Librairie Plon, 1907, planșa 8 (p. 18-19).

⁸ Sorin Iftimi, *Portrete din colecția familiei Domnitorului Mihail Sturdza*, în „Cercetări istorice”, An XXXIX, Iași, 2020, p. 221-264.

Krüger (1797-1857) din Berlin, cel care a executat două portrete ale țarului Nicolae, în ani diferiți⁹. După ce în 1831 a pictat portretul împăratului Friedrich Wilhelm III al Prusiei, artistul s-a deplasat pentru prima dată la Sankt Petersburg în 1832, unde a făcut portretul țarului Nicolae I, al fratelui său Alexandru și al altor personaje de vază. Lucrarea originală este un portret de mari dimensiuni în care țarul Nicolae I a fost redat în picioare, în mărime naturală. Lucrarea se află la Muzeul Rus din Sankt Petersburg. Au circulat numeroase copii ale acestui portret, atât bust, cât și trei-sferturi (*mi jambe*); mai rar portretul întreg.

Însă modelul nemijlocit pe care l-a avut pictorul Schöefft la îndemână credem că a fost o litografie: Friedrich Jentzen / Carl Wildt, *Împăratul rus Nicolae I* (după portretul lui Franz Krüger)¹⁰. Personajul este încadrat într-un oval, decupaj sugerat de forma litografiei avute ca model. Nicolae I este înfățișat până la jumătate, cu bustul redat frontal, în care capul este întors spre umărul drept. Acesta are ochi albaștri, o mustață tinerească și favoriți, iar pieptănătura specifică maschează un început de calviție. Gâtul este înfășurat într-o eșarfă neagră, după obiceiul vremii. Uniforma neagră, cabrată pe corp, este cea de mare ținută, în grad de general, după cum arată broderia aurie de pe gulerul de culoare roșie, precum și manșetele brodate în aceeași manieră. Pe umeri poartă epoleți de tip „înghețat”, cu franjuri groase, caracteristici pentru ofițerii superiori. Brațul drept este îndoit din cot, iar degetul mare se sprijină în șarful de la brâu și ultimul nasture metalic. Țarul Nicolae este înfățișat cu mai multe ordine și decorații: ordinul Sfântului Andrei în grad de Mare Cruce (panglică și stea), ordinul Sf. Vladimir clasa I (stea la centură); Marea Cruce a Ordinului Sf. Vladimir (pe panglică, sub uniformă). În piept sunt prinse: ordinul Sf. Gheorghe, clasa IV; Medalia „Pentru războiul ruso-turc din 1828-1829”; ecusonul ordinului Leul Olandei; distincția „Pentru XX de ani de slujire imaculată”.

În luna martie 1840, gazeta „Albina Românească” anunța că un portret al împăratului Nicolae al Rusiei a fost litografiat de Gh. Asachi la Institutul

⁹ Max Osborn, *Franz Krüger*, editor Kerstin Englert, Berlin, Gebr. Mann, 1997 (reeditare a ediției originale din 1910).

¹⁰ Litografie pe hârtie după portretul lui Franz Krüger (60 cm x 48 cm).

Albinei, din Iași¹¹. Nu cunoaștem însă niciun exemplar pentru a putea constata dacă modelul urmat a fost același.

Portretul generalului Pavel Kisseleff (1834). Istoricul Mihai Dimitrie Sturdza declara că din colecția de portrete a domnitorului Mihail Sturdza s-a pierdut, în împrejurările anului 1944, doar portretul lui Kisseleff, după cum am văzut¹². Este vorba despre contele Pavel Dimitrievici Kisseleff (1788-1872), general și diplomat rus. Acesta a fost președinte plenipotențiar al Divanurilor Principatelor Române în ultimii ani ai administrației militare ruse (noiembrie 1829 - aprilie 1834). Sunt cunoscute mai multe portrete ale lui Kisseleff și de aceea ar fi important de știut cum arăta portretul dispărut. Avem această șansă, deoarece portretul a fost reprodus în monografia lui Alexandre A.C. Sturdza¹³ (**Fig. 4**). La partea de jos a planșei se află legenda: „*Le général comte Paul de Kisseleff, Gouverneur général des Principautés danubiennes (1829-1834). (D'après le portrait original appartenant au prince Démètre Sturdza, prince régnant de Moldavie)*”. Tradiția familiei consideră că portretul a fost dăruit de Kisseleff însuși domnitorului Mihail Sturdza, în perioada în care Kisseleff se afla în Principatele Române, adică cel târziu în luna aprilie a anului 1834.

Varianta de portret nu corespunde însă cu această încadrare cronologică. Dacă plenipotențiarul rus ar fi făcut un asemenea cadou, acesta ar fi fost un portret realizat de Miklos Barabás. Se știe că Barabás a desenat un portret de succes al lui Kisseleff, la București, în 1832¹⁴. Andrei Veress a identificat un portret al lui Kisseleff făcut în creion de către acest pictor, document original, reprodus în anexa studiului său¹⁵. Întâlnirea lui Barabás cu

¹¹ „Albina Românească”, Iași, XI, nr. 23, din 21 martie 1840, p. 92.

¹² Narcis Dorin Ion, *op. cit.*, în „Cercetări Istorice” (serie nouă), XXXIV, Iași, 2015, p. 311.

¹³ Alexandru A. C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, prince régnant de Moldavie (1834-1849)*, Paris, 1907, planșa 9, p. 22-23.

¹⁴ Andrei Veress, *Pictorul Barabás și românii (cu însemnările sale din 1833, despre viața bucureșteană)*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, Tomul IV, Mem. 8, 1930, București, p. 390.

¹⁵ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 363.

Kisseleff, a avut loc cu prilejul unui bal de la București. Se poate spune că plenipotențiarul rus l-a recomandat pe tânărul artist societății bucureștene, manifestându-și încrederea în talentul său. Kisseleff a pozat în ședințe tânărului Barabás. Potrivit jurnalului pictorului, portretul în creion făcut de el generalului i-a plăcut acestuia atât de mult, încât a și trimis desenul la Viena, la litograful Kriehüber pentru a fi reprodus. Putem constata că portretul în creion publicat de Andrei Veress arată, într-adevăr, talentul deosebit al tânărului Barabás. A fost identificat și un portret litografiat al lui Kisseleff, după un desen al lui Miklos Barabás.

Ceea ce putem constata, din monografia lui Alexandre A.C. Sturdza, este că portretul din colecția domnitorului Mihail Sturdza a urmat un model diferit, care a cunoscut câteva exemplare în ulei, dar și varianta litografiată. Este vorba despre un alt portret, realizat de pictorul Rusev în 1834, probabil în Rusia și nu în Moldova. Deci, domnitorul moldovean a primit mai târziu acest tablou, cândva după plecarea lui Kisseleff din Principate. După stilul picturii, putem presupune că portretul lui Kisseleff este o copie realizată tot la 1836, de Josef August Schöefft, ca și portretul țarului Nicolae I, care poartă un asemenea autograf.

Portretul întreg al Mihail Sturdza vodă, 1836. Portretul Domnului Mihail Sturdza (1834-1849)¹⁶, realizat în mărime naturală (2,70 x 1,70 m), este cunoscut în două exemplare, aflate unul la București (datat 1836) și altul la Iași (datat 1837). Ambele s-au păstrat vreme îndelungată fără rame și au fost, la un moment-dat, rulate, ceea ce a dus la deteriorarea vizibilă a picturii. Exemplarul de la Muzeul Național de Artă, donat de domnul Mihai Dimitrie Sturdza, se află într-o stare ceva mai bună. Notăm totuși că acesta nu are un autograf propriu-zis, ci doar însemnarea „SCHÖEFFT PINX 1836”, aplicată în stânga jos, unde este reprezentată balustrada de marmură a balconului (**fig. 5**).

Acesta este un portret „de aparat” al lui Mihail Sturdza, înfățișat în picioare, pe un postament, într-o poziție căutată, „majestuoasă”. El se află în fața tronului domnesc, decorat cu două capete de lei, din lemn aurit; spătarul are formă ovală, cu o ramă de lemn aurit decorată cu frunze de lauri. O lucrare de

¹⁶ Ulei pe pânză; 2,710 x 1,700 m ; semnat și datat stg. jos (pe coloană) cu brun: „SCHÖEFFT PINX 1836”, Muzeul Național de Istorie a României, nr. inv. 4462.

asemenea dimensiuni a fost o reală provocare și pentru pictor. Compoziția este una reușită, realizată cu mână sigură; nu mai întâlnim disproporțiile și stângăciile semnalate în cazul altor lucrări.

Domnitorul este îmbrăcat în uniforma miliției pământene din Moldova, în grad de general. Tunica era confecționată din postav bleumarin („civit”), având gulerul și umerii întăriți, iar la mijloc era cambrată pe corp și lungă până la genunchi, având poalele evazate¹⁷. Aceasta era închisă în față, la un singur rând, cu nasturi metalici aurii, pe care era reprezentată stema Moldovei. Tunica, având paspoale roșii pentru Moldova, a fost confecționată după modelul uniformei trupelor rusești. Gulerul înalt al tunicii, tivit de un galon auriu și brodat cu frunze de stejar, indică rangul de general; același însemn, cu frunze aurii, este reluat pe manșetele mânecilor și pe paftalele acestora. Epoletii, garnisiți cu fire groase de canetil auriu, indică și ei gradul de ofițer superior. Pe șoldul stâng atârână sabia de investitură, având garda bătută cu diamante și lama de formă curbată; de garda sa atârână un dragon din fir auriu terminat cu ciucuri.

Pieptul uniformei este încărcat cu decorații străine. Cele mai importante sunt însemnele puterii suzerane, Imperiul Otoman: medalionul cu portretul sultanului, primit la investitură, însoțită de Ordinul Nishan Iftihar („Ordinul Gloriei”) cu diamante, prinsă în piept cu un lăncișor suplimentar. Urmează apoi ordinele puterii protectoare, Rusia. Cel mai înalt ordin rusesc primit de domnitorul Moldovei este Sfânta Ana, clasa I, ornată cu coroana imperială rusă. Mihail Sturdza a primit această decorație de la țarul Nicolae în toamna anului 1834, la începutul domniei sale¹⁸. Decorația era format din două piese: eșarfa de moar roșu tivită cu galben și placa Ordinului, în formă de stea, purtată în partea dreaptă a pieptului. Pe locul următor se află ordinul rusesc Sf. Vladimir, tot clasa I, dar de la care domnitorul poartă doar placa stelată, în partea stângă a pieptului. Urmează o altă decorație rusească, Ordinul St. Stanislav, cls. II, pe

¹⁷ Vezi Cristian M. Vlădescu, *Uniformele armatei române*, București, Editura Meridiane, 1977, p. 25-26.

¹⁸ „Albina Românească”, Iași, Nr. 90, 21 octombrie-2 noiembrie 1834. Clasa I din sistemul rusesc echivala cu „Marea Cruce” din sistemul francez, fiind conferită, în general domnitorilor români, nu și boierilor.

care domnitorul o poartă la gât¹⁹. Căciula din blană neagră, de samur, cu fundul din atlas alb, are un surguci de diamante foarte prețios, egretă de stârc alb, de dimensiuni impresionante, primită de la sultan, cu prilejul investiției sale ca domn.

Interesant este decorul în care este amplasat personajul portretizat. Tronul domnesc este instalat pe o estradă, între două coloane neoclasiche, de factură toscană, între care se află o draperie roșie cu franjuri aurii, amintind de majestatea domnească. În spatele domnitorului se deschide perspectiva spre o altă încăpere, rotundă și boltită în cupolă; aceasta are o friză decorată cu delfini (amintind de cei care flancau stema țării). În partea stângă a lucrării, Schöefft a zugrăvit un balcon cu baluștri de marmură, realizând o deschidere spre peisaj și o perspectivă adâncă acestei lucrări. Peisajul pare a fi unul real, o priveliște spre mănăstirile Cetățuia și Frumoasa.

Portretul-bust al lui Mihail Sturdza, 1837. George Oprescu arăta că portretul domnitorului Mihail Sturdza a fost copiat în bust de C. D. Stahi, în 1897, atât originalul, cât și reproducerea amintită aflându-se la Muzeul de Artă din Iași²⁰. Într-adevăr, în colecțiile Pinacotecii ieșene se păstrează copia făcută de Stahi²¹; ea este atât de fidelă, încât se simte desenul lui Schöefft chiar și în această replică²². La Paris, în colecția familiei se păstrează portretul original al lui Mihail Sturdza, surprins până mai jos de brâu, în colecția domnului Mihai Dimitrie Sturdza (**fig. 6**). Am primit o imagine a acestui portret, pentru studiu, și am putut constata remarcabila asemănare dintre original și copie. Portretul de la Paris are cadrul ceva mai mic, ceea ce arată o remontare pe un șasiu de

¹⁹ Floricel Marinescu, Maria Radovici, *Personalități din Țara Românească și Moldova distinse cu decorații străine în primele șase decenii ale secolului al XIX-lea*, „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, XIV-XV, 1981-1082, p. 140. (vezi și portretul dormitorului, aflat la Muzeul Național de Istorie, București, nr. inv. 2177).

²⁰ *Ibidem*, p. 44.

²¹ Maria Paradais, *Repertoriul pictorilor moldoveni din prima jumătate a secolului XIX și primele două decenii ale secolului XX*, Iași, Editura Sedcomlibris, 2010, p. 209, nr. 149.

²² *Portretul domnitorului Mihail Sturdza, 1837*; ulei pe pânză; 97x65 cm; semnat și datat stg. jos, cu ocrul: „După Schöefft, copie de C. D. Stahi, 1897, Jassy”. Muzeul de Artă Iași, nr. inv. 254. Lucrarea a fost donată muzeului în 1907 de C. D. Stahi.

dimensiuni mai reduse. Aceasta a făcut să dispară mici fâșii de imagine, în special la partea superioară și inferioară. Urmare a acestei presupuse operații, degetele mâinii stângi a domnitorului sunt puțin acoperite de marginea ramei, ceea ce nu se întâmplă cu exemplarul aflat la Muzeul de Artă din Iași.

Domnitorul a fost amplasat pe un fundal de nori întunecați, ce acoperă, aproape în întregime, cerul; în acești nori amenințatori recunoaștem o caracteristică a stilul lui Josef August Schöefft și o trăsătură a stilului său romantic. Pentru o mai bună cuprindere în noul cadru, pictorul a operat mai multe modificări: căciula cu surguci este adusă la piept și susținută de dedesubt, iar mâna stângă devine vizibilă, sprijinindu-se pe mânerul sabiei. Barba specifică, născută din prelungirea favoriților sub bărbie, este o *barbula* asemănătoare celei din timpul Imperiului Roman, după cum s-a arătat. Majoritatea domnilor regulamentari din principate au adoptat acest tip de barbă, fiind imitați și de aristocrația moldo-vlahă²³.

Chiar și prin penelul lui Stahi, recunoaștem plăcerea lui Schöefft de a picta firele moi ale blâniei de samur, delicatețea egretei sau reflexele diamantelor din surguciul căciulii domnitorului. În general, se pare că varianta mică a portretului realizat de Schöefft are un finisaj mai bun decât portretul în care Mihail Sturdza este înfățișat în întregime.

*

Portretul Ecaterinei Văcărescu (n. Cantacuzino). În colecțiile Academiei Române se păstrează un grup de trei portrete vechi, restaurate în ultimii ani și atribuite pictorului Josef August Schöefft. Dintre toate, doar acest portret feminin este, semnat de „Schöefft” și datat „1836”²⁴. Identitatea celor trei portrete nu era cunoscută. Însă acest portret feminin a oferit cheia pentru

²³ Adrian-Silvan Ionescu, *Stiluri în podoaba capilară din România modernă (1790-1920)*, în „Muzeul Național”, XVIII, 2006, p. 57 (fig. 38 reproduce chiar acest portret l lui Mihail Sturdza, la care se face și referirea).

²⁴ *Portret de femeie*, 1836, ulei pe pânză, 91x73 cm; semnat și datat jos, cu roșu, „Schöefft, 1836”. Lucrarea a fost restaurată, în 2004, de Maria Lungu, Rodica Mureșan, în Laboratorul Muzeul Național Cotroceni. Colecția Academiei Române, nr. inv. 81 175. *Academia Română, seria Tezaurul Academiei Române*, vol. V, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 359.

recuperarea memoriei acestora, plecând tot de la scrierile istoricului Mihai Dimitrie Sturdza²⁵.

Restaurarea recentă a dus la îndepărtarea patinei de vechime, scoțând la iveală strălucirea culorilor originale²⁶. Doamna are o coafură clasică în epocă, ce purta denumirea de *à la Sévigné*: părul era împărțit în două cărări, iar de la tâmple coborau zuluți verticali, numiți și *anglaises*; la spate, restul părului era reunit într-o buclă înaltă²⁷. Această coafură pune în valoare forma ovală a feței, considerată a fi idealul epocii. Găteala capului este completată de o diademă subțire de aur, precum și de o pereche de cercei (**fig. 7**).

Figura rubicondă și trandafirie a doamnei, cu o carnație accentuată, cu buze pline, nu și-a pierdut farmecul tinereții. Înfățișarea chipului din trei-sferturi corectază ceva din rotunjimea accentuată a obrazilor modelului. Gâtul și umerii tinerei femei sunt de o albeață accentuată, care amintește de insistența cucoanelor din epocă asupra acestui detaliu fizic, surprins și în acest tablou; pielea albă era considerată un atribut esențial al frumuseții și grației. Gâtul dalb al femeii este împodobit cu un colier din două șiruri de perle ce susțin un medalion.

Tânăra doamnă poartă o rochie de mătase roșie, cu un decolteu amplu, *en coeur*, dotată cu un corset ce strânge bine pieptul și talia; în schimb mânecile rochiei, căptușite cu atlas *gris-perle*, au o amploare deosebită, extravagantă, fiind de un tip mai rar întâlnit, denumit în epocă „urechi de elefant”²⁸. La această ținută, doamna poartă mănuși albe, dar mâna stângă este dezbrănată, pentru a lăsa vizibilă verigheta, însemnul statutului ei de femeie căsătorită; pe

²⁵ Vezi Sorin Ifțimi, *Portretele familiei Văcărescu pictate de Josef August Schöefft*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române”, Anul 4, Nr. 1, ianuarie-iunie 2019, p. 3-15.

²⁶ *Portretul în pictura primitivă românească. Creație și restaurare* (catalog de expoziție), coord. Adina Rențea, Marian Constantin, Administrația Prezidențială, Muzeul Național Cotroceni, 2008. *Portretul în secolul XIX românesc. Catalog de expoziție*, mai 2015, coord. Cătălina Macovei, consultant științific Adrian-Silvan Ionescu, București, Biblioteca Academiei Române. Cabinetul de Stampe, cat. 13, p. 28 (reproducere).

²⁷ Vezi Adina Nanu, *Istoria aranjării părului*, Timișoara, Editura Uroboros, 1997, p. 208-224 (cap. VII, *Coafuri Biedermeier*).

²⁸ Adina Nanu, *Artă, stil, costum*, București, Editura Meridiane, 1976, p. 164.

degetul arătător se observă un alt inel care, după formă, ar putea fi unul sigilar. Întreaga găteală a femeii este specifică epocii Biedermeier.

Fundalul portretului este azurul unui cer senin, iar arcu peretelui, de la partea superioară, indică faptul că femeia se află pe terasa unei clădiri și nu într-o încăpăre. Cerul ar fi fost, desigur, mai evident, mai expresiv dacă pictorul zugrăvea și câțiva nori pe el. Se vede însă că aceasta trebuie să fi fost dorința expresă a comanditarei, ca umerii ei diafani să se proiecteze direct pe azurul cerului, fără concurența niciunui nor. Semnătura pictorului Schöefft se păstrează în colțul din dreapta jos, fiind zugrăvită în ocră pe albastrul pernei tubulare pe care se sprijină mâna stângă a doamnei.

Doamna din imagine ar fi rămas în continuare lipsită de identitate dacă o publicație recentă nu ne-ar fi oferit cheia dezlegării acestei enigme. În volumul dedicat Cantacuzinilor din cadru *Enciclopediei familiilor boierești*, istoricul Mihai Dimitrie Sturdza a reprodus o veche fotografie alb-negru: „*Catinca, soția lui Iancu Văcărescu, născută Cantacuzino-Pășcanu (fotografie după un original astăzi pierdut)*”²⁹. O simplă alăturare a imaginilor ne convinge că este vorba despre Ecaterina (1819-1891), care provenea, deci, din rândurile aristocrației moldovenești. Ecaterina s-a născut la Iași, în 1819. Ea era fiica spătarului Mihalache Cantacuzino-Pășcanu (1791-1857) și probabil a primei soții a acestuia, Eufrosina Greceanu. Era nepoata marelui logofăt Iordache Cantacuzino-Pășcanu (m. 1826), cunoscut și în calitate de cronicar. Înaintașii săi au fost înmormântați în biserica Talpalari din Iași, ctitoria familiei Cantacuzino. Mihalache Cantacuzino locuia, pe la 1832-1856, în clădirea ce a devenit Muzeul Unirii și avea în proprietate șirurile de dughene din Piața Unirii, pe locul cărora s-a construit Hotelul Traian (c. 1880). Dughenele au fost moștenite de cele două surori, Catinca Văcărescu și Ruxandra (1826-1889), căsătorită cu Panaite Balș. Ecaterina s-a căsătorit la Iași, în 1834, cu Iancu Văcărescu.

Caterina Cantacuzino-Pășcanu era deci soția poetului Iancu Văcărescu. Privind puțin arborele său genealogic, constatăm că doamna din portret este

²⁹ Mihai Dimitrie Sturdza, *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III, *Familia Cantacuzino*, Editura Simetria, București, p. 45 (arborele genealogic), p. 546.

mama a nu mai puțin de opt copii. Între aceștia, gazetarul Mișu Cantacuzino („Claymoor”, celebrul gazetar de mondenități) și colonelul Ioan Văcărescu, diplomat de carieră. Ea era și bunica Elenei Văcărescu, cunoscută ca donatoare către Academie. Casa din București în care a locuit Caterina este actualului sediu al Institutului Național al Monumentelor. După identificarea doamnei, identitatea celorlalte două portrete a putut fi descifrată fără dificultate. Bărbatul este soțul doamnei, adică poetul Iancu A. Văcărescu, iar doamna mai în vârstă este soacra ei, Elencu A. Văcărescu, născută N. Dudescu.

Portretul „Contesei” Eufrosina Plagino (Moruzi). În anul 2015, am primit din partea domnului Mihai Dimitrie Sturdza o imagine a acestui frumos tablou al „contesei Eufrosina Plagino”, cu indicația că este un portret realizat de Niccolo Livaditti, cunoscutul zugrav al Iașului, și că se află în posesia urmașilor familiei Plagino din Franța. La o privire mai atentă, am putut constata că portretul este semnat și datat de pictorul Josef August Schöefft (cu negru, la baza coloanei) (**fig. 8**).

Doamna din imagine este reprezentată într-un cadru generos, mai mult decât bust, fiind cuprinsă până aproape de genunchi. Chipul este de un oval ideal, cu tenul puțin mai colorat decât gâtul și umerii, care sunt de o albeață asupra căreia doamna trebuie să fi insistat. Sub bărbie, lipsește umbra, o „nedorită” pată întunecată. Doamna are ochii mari, căprui, cu sprâncenele arcuite. Gura este mică, frumos conturată, schițând un surâs convențional, o altă conveniență a epocii. Coafura este cea a anilor 1830, cu o cărare pe mijloc, cocul înălțat și bucelele franțuzești încadrând figura. Mâna dreaptă este adusă spre obraz. Este greu de zis dacă în semn de cugetare, interiorizare, sau dacă este doar un gest de pură cochetărie feminină de a-și trece bucelele în jurul degetului. Gestul se dorea a fi unul spontan, ales pentru a mai dilua din imobilismul „pozei” alese. Brațele albe, plinuțe, arată standardul de frumusețe al epocii. Rochia, specifică epocii Biedermeier, are culoarea maronie (aproape burgheză), mai rar întâlnită. Decolteul, generos cu umerii, este „*en coeur*”, iar mânecile foarte bufante sunt după modelul „*en gigot*”. Floarea de trandafir din mâna stângă, ținută într-o manieră relaxată, arată dorința pictorului de a conferi o doză de firesc acestui portret, destul de convențional. Partea de jos a rochiei este amplă, fără a căpăta însă volumul unei crinolone (*malakoff*).

Surprinde lipsa bijuteriilor - nu apar nici diademă, nici cercei, nici colier și nici măcar inele sau brățări. Acest indiciu poate să ducă la ideea că persoana zugrăvită nu avea o casetă de bijuterii prea bogată și deci că nu făcea parte din rândurile marii aristocrații. Sau poate fi indiciul unui gust mai rafinat, modern, care caută în simplitate eleganța.

Fundalul este unul convențional, ca un decor de studio, din care nu lipsesc draperia verde și coloana de marmură de tip toscan a epocii. Cadrul tabloului nu pare să fie întreg redat în această fotografie. Proporțiile obișnuite ale epocii se îndreptau spre o diferență mai mică între înălțimea și lățimea portretului.

Investigația genealogică schimbă foarte mult percepția pe care privitorul și-o poate face doar din simpla contemplare, analiză, a imaginii. Sub acest nume, Eufrosina Plagino, se află identitatea unei domnițe. Aceasta era fiica lui Alexandru Moruzi vodă, care a domnit atât la Iași, cât și la București. Eufrosina (1793-1873) era fiica marelui dragoman și apoi domnitor Alexandru Moruzi și a doamnei Zoe Rosetti. S-a născut la București, în 1793, în primul an al acestei domnii muntenești, ce a început din ianuarie. În anul realizării portretului, ea avea 43 de ani. Potrivit istoricului Florin Marinescu, pe la 1822 se afla la Odessa³⁰. Este puțin surprinzător faptul că C. Gane nu scrie nimic despre ea, în cartea sa *Trecute vieți de doamne și domnițe*, în care dedică atâtea pagini personajelor feminine din familiile domnitoare.

Domnitorul Alexandru Moruzi a avut trei fii: Constantin Moruzzi dragomanul și frații săi Dimitrie și Nicolae, toți trei murind decapitați la Constantinopol, sub acuzația că ar fi sprijinit revoluția greacă de la 1821. Octav George Lecca abia amintește de Smaranda, după ce scrie despre cariera și soarta fiilor domnitorului Alexandru Moruzzi. El scrie despre cele două fiice, Eufrosina, măritată Plagino, și Smaranda, soția hatmanului Alexandru Mavrocordat³¹.

³⁰ Florin Marinescu, *Familia Moruzi din Trapezunt. Scurt studiu genealogic*, București, Editura Corint, 2019, p. 74-75.

³¹ Octav George Lecca, *Familiiile boierești române. Istorie și genealogie după izvoare autentice*, ediție de Alexandru Condeescu, București, Editura Libra - Muzeul Literaturii Române, p. 646.

Domnița Eufrosina Moruzzi s-a căsătorit cu marele postelnic Constantin Plagino. Cuplul a locuit o mare parte a vieții în București. Plagino venise în Țara Românească din Fanar, pe la 1747. Dintr-o funcție de rangul II a ajuns în dregătorie de gradul I, fapt ce i-a conferit dreptul de a cere mâna fiicei lui Alexandru Moruzi. Domnitorul Moruzi i-a dăruit fiicei sale Eufrosina întinsa moșie din partea județului Slam Râmnic (Râmnicu Sărat). Aflăm din documentele vremii că moșierul Constantin Plagino a decedat în anul 1838. Succesorul său, Alexandru Plagino, născut în 1821, va moșteni moșia și dregătoria de paharnic. În anul 1840, soția defunctului Constantin începe un proces cu Costache Moruzi, rudă cu fostul domn, pentru moșiile Obrejița, Târgu Cucu, Gura Caliții. Câștig de cauză în acest proces a avut Plagino. Proprietățile boierului Alexandru Plagino se întindeau pe 14.000 ha pământ arabil și 48.000 ha pădure, „de la Tătăranu mergea la Mihăiasca, Gugești, Popești, Dragosloveni, pe Râmnic în sus până la Gura Caliței, Dealul Bordeștilor, Gurguiata, Moșuroiu, la Tâmbioești, Cândești, Târgul Cucului, plus pădurile de la Dealul Lung până spre Carpați”.

Eufrosina, soția lui Constantin Plagino, a murit în anul 1845, moștenitor deplin rămânând Alexandru Plagino. Între timp, acesta se căsătorise cu Alina, fiica lui Barbu Știrbei, alt domn al țării, mariaj ce va aduce familiei și mai multe moșii. Eufrosina a decedat la București, în 1873, fiind înmormântată în cimitirul Bellu³². Alexandru Plagino rămâne cel mai proeminent membru al familiei, paharnic în 1840, ridicat la rangul de agă (1850) și numit prefect al Poliției orașului București (1850 – 1851), mare logofăt (1852), secretar de stat (5 octombrie 1854 – 8 iulie 1856). După Unirea Principatelor este numit ministru de finanțe (19 iulie 1861 – 22 ianuarie 1862) în Guvernul Țării Românești, membru în Adunarea Electivă (1862), vicepreședinte al Corpului Ponderator (5 decembrie 1865). Plagino face parte din Adunarea Constituantă de la 1866, este senator (din 1866) și deputat (din 1871). A fost și președinte al Senatului, în mai multe rânduri, între 1869-1871³³. În timpul Războiului de Independență este numit comisar general pe lângă Marele Cartier General al armatei ruse (26

³² Gheorghe Bezviconi, *Cimitirul Bellu din București*, București, 1941, p. 13

³³ Alexandru Plagino a fost Președintele Senatului: 3 septembrie - 15 noiembrie 1869; 15 noiembrie 1869 – 1 mai 1870; 20 iunie – 17 noiembrie 1870; 17 noiembrie 1870 – 4 martie 1871.

aprilie – 15 iulie 1877). Este trimis în misiune pe lângă Curțile de la Madrid și Lisabona pentru notificarea independenței României (13 ianuarie 1879 – 13 februarie 1880) și numit trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Roma (4 noiembrie 1885 – 1 martie 1891) și Londra (1 martie 1891 – 1 aprilie 1893).

Portretul Sevastîței Gherghe. Nu putem încheia acest articol fără a aminti și de un alt portret feminin care ne-a fost comunicat tot de Mihai Dimitrie Sturdza. Este vorba despre portretul Eufrosinei Gherghe, personaj ce aparține unei familii boierești cu rădăcini oltenești, probabil. Fapt rar, deși identitatea doamnei este cunoscută, încă nu suntem în măsură să îi atașăm o biografie, care să ajute la mai buna înțelegere a personajului. Deși lucrarea nu este semnată, după stilul picturii poate fi atribuit aceluiași Josef August Schöefft, regăsind maniera inconfundabilă a acestuia. Portretul este un bust, bine așezat în cadru. Corpul este orientat ușor spre stânga personajului, pe când chipul este redat frontal (o preferință a lui Schöefft). Ușoara curbură a gâtului și capul puțin înclinat pot fi întâlnite și în alte portrete feminine ale pictorului amintit; de asemenea, inabilitatea desenării mâinii drepte, cu cotul poziționat defectuos, amintește și de alte portrete realizate de același autor (**fig. 9**).

Doamna are același chip oval, cam plin, cu ochi rotunzi, cenușii, și gura mică, abia schițată. Părul negru este pieptănat potrivit epocii, cu o cărare la mijloc, având un coc mic pe creștet și bucle verticale, în stil „anglaise”. Rochia cu mâneci ample, care nici nu încap în cadru, urmează probabil modelul „urechi de elefant”, unul dintre cele mai extravagante ale epocii. Culoarea *coraille* este o alegere interesantă, fiind în ton cu colierul de la gât, format din trei-patru rânduri de mărgele, probabil chiar din coral. Putem vorbi chiar de un set (*parure*), întrucât pandantivul folosit la prinderea coafurii și cerceii amplii sunt lucrați din aur și decorați cu email înflorat. Evantaiul din mâna dreaptă, aproape închis, este un alt accesoriu de modă occidentală.

Fondul portretului est reprezentat de o draperie de culoare întunecată, cu franjuri de un auriu stins. Dincolo de eleganța desenului, poate fi remarcat minimalismul cromatic, pictorul folosind, practic, doar trei culori: alb, negru și *coraille*.

La finalul acestui studiu putem afirma că pictorul Josef August Schöefft este unul dintre cei mai importanți pictori străini care au lucrat portrete în Moldova, pe timpul domniei lui Mihai Gr. Sturdza (1834-1849). Domnitorul i-a apreciat în mod deosebit talentul, încredințându-i câteva comenzi importante. Acestea s-au păstrat, în mare parte, în galeria de portrete a familiei Sturdza. În privința istoricului Mihai Dimitrie Sturdza, acesta a manifestat un interes special față de portretele realizate de Josef August Schöefft, iar căutările din acest domeniu au reprezentat o călătorie pe care am făcut-o, în bună parte, împreună. Îi sunt recunoscător domnului Mihai Sturdza pentru această experiență, care îl situează definitiv în memoria mea afectivă. Pictorul Josef August Schöefft nu a beneficiat încă, în România, de un studiu pe măsura talentului său și importanței operei sale. Am pregătit însă un album, care îi este destinat și care sper să vadă cât mai curând lumina tiparului.

Fig. 1, Miloș Obrenovici, portret de
Josef August Schöefft (semnat),
Colecția Mihai Dimitrie Sturdza, Paris

Fig.2, Miloș Obrenovici, portret de
Josef August Schöefft,
*Muzeului Național de la Belgrad,
Palatul prințesei Ljubica*

Fig. 3, Nicolae I împăratul Rusiei (1795-1855), copie de Josef August Schöefft, Colecția Mihai Dimitrie Sturdza, Paris

Fig. 4, Generalul Pavel Kisseleff (1834), portret de Josef August Schöefft, după Alexandru A. C. Sturdza, Règne de Michel Sturdza, Paris, 1907

Fig. 5, Portretul Domnului Mihail Sturdza (1834-1849), „SCHÖEFFT PINX 1836”, donat Muzeului Național de Artă al României de către Mihai Dimitrie Sturdza

Fig. 6, Josef August Schöefft, Portretul-bust al lui Mihail Sturdza, 1837, Colecția Mihai Dimitrie Sturdza, Paris

Fig.7, Portretul Ecaterinei Văcărescu
(n. Cantacuzino),
de Josef August Schöefft, 1936,
Colecțiile Academiei Române

Fig. 8, Portretul „Contesei”
Eufrosina Plagino (Moruzi),
de Josef August Schöefft,
Colecția descendenților Plagino (Franța)

Fig 9. Portretul Sevastiței Gherghe,
de Josef August Schöefft,
Colecție particulară

Sorin IFTIMI
Complexul Muzeal Național
„Moldova”, Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei